

”בואו נסכים שלא להסכים”

הרהורים על הקריאה בעידן פייסבוק ועל אחריותו של הקורא

„מבלי ששמנו לב, שינה הקורא את תפקידו בתקופתנו,
ונהפך מול עינינו לספק של משובים חיובים ומיידים
בדמות אייקון של אצבע מורמת. לייק.”

שקט הושלך בכיתה. כעשרים זוגות עיניים ננעצו בגבי ועשרים פיות חתומים רעמו בשתיקתם. הסתובבתי לאט, השבתי לסטודנטים שלי מבט תקיף וחזרתי על דברי: “בקורס הזה נקרא מבחר יצירות של משוררים וסופרים צרפתים שלא רק כתבו שירה וסיפורת, אלא גם חשבו הרבה על קריאה ועל כתיבה. את המחשבות האלה הם ביטאו במאמרים ובמסות, אבל הן גם שימשו אותם כמעין ‘מדריך לכותב’ – שורה של כללים המיועדים להם עצמם ולאמנים אחרים, כללים של ‘כך עשה ולא אחרת’”. כך פתחתי את השיעור הראשון בקורס מבוא לספרות צרפתית מודרנית בתכנית ללימודי צרפת באוניברסיטת תל אביב. “ואף יותר מכך”, המשכתי, “רבים מהם גם התייחסו במפורש אל הקוראים העתידיים שלהם, וניסחו בעבורם מעין ‘מדריך לקורא’”. לא היה אפשר לטעות בדממה שהשתררה בכיתה. היא היתה כבדה מהרגיל. ניסיתי לעמוד על טיבה, אבל בינתיים ללא הצלחה. בחרתי אפוא להמשיך בדברי. “בקורס שלפנינו”, אמרתי, “נבקש לא רק לקרוא את היצירות של הסופרים והמשוררים, אלא גם להתבונן – כמו בודלר, רמבו, מלארמה, הסוריאליסטים, פרוסט ובהמשך גם מישל פוקו ורולאן בארת – ביחסים הדינמיים שבין ה‘כתיבה’ וה‘קריאה’. נעקוב אחר השינויים שהכותבים המודרנים והפוסט-מודרנים ביקשו להכניס במשולש הלוהט של ספרות המאה העשרים: “כותב-טקסט-קורא”.

התכוננתי להסתובב בחזרה אל הלוח כדי להציג את המשוררים הראשונים שאת שיריהם ואת ה‘אני מאמין’ הפואטי שלהם בחרתי לקרוא עם הסטודנטים: בודלר, ורלן ורמבו. עמדתי להשלים את כתיבת המילים שמסתיימות כולן ב‘איום’ (אסטיציזם,

סימבוליזם, אורבניזם...), אבל לנוכח הרתיעה שחשתי בכיתה כבר לא יכולתי להתאפק. "מה קורה? השתיקה בכיתה רועמת", שאלתי. "כן", ענתה לי לבסוף אחת מתלמידות הצעירות, "קורס שלם של מחשבות על קריאה? זה לא קצת קיצוני?"

ההערה של הסטודנטית גרמה לי לעצור רגע ולהתרחק ומהלוח והמצגת העמוסה בציורים בני התקופה, ובשלל דימויים ותצלומים, כפי שמצפים היום שתעשה מרצה "טובה" כדי "להנגיש" את החומר ולהקל ככל הניתן על הסטודנטים. התיישבתי על כיסאי הניצב על במה קטנה ושתקתי דקה ארוכה. הבנתי שתהום קטנה מפרידה ביני לבין הסטודנטים שלי, ולא רק בשל פער הגילים והרגלי הקריאה השונים כל כך של כל אחד מהדורות, אלא בעיקר מפני שקלטתי פתאום שהם כלל לא מוצאים שהקריאה והכתיבה הם נושא ראוי להרהורים או לדיון. זה לא שהם התנגדו: האפשרות הזאת אפילו לא עלתה על דעתם.

בפליאה הקשיבו תלמידי למילותיו של שארל בודלר מתוך חיבורו "צייר החיים המודרניים": "ההנאה היא מדע, והפעלת חמשת החושים דורשת התודעות מיוחדת במינה, שבאה רק מתוך נפש חפצה וצורך". ובמילים אחרות, חוויה מהנה היא משהו שצריך להתאמץ בשבילו. והרי היום נהוג לחשוב שההפך הוא הנכון: שההנאה היא מנת חלקה הבלעדית כמעט של תרבות הפנאי והכיף. בודלר טוען, כך הסברתי לסטודנטים המופתעים, שאדם צריך להפעיל את כל יכולותיו הקוגניטיביות כדי ליצור משהו חדש, והכלל הזה חל בכל תוקפו גם על הקורא במעשה הקריאה שלו. ויותר מכך, שלפתי את אוסקר ויילד לחיזוק, כפי שהאמן אינו צריך ליצור באופן קפריזי אלא מתוך ביקורת, ואמנות ראויה היא זאת הנוצרת מתוך תודעה עצמית – תודעה שאיננה אלא הרוח הביקורתית, כדבריו במסתו "האמן כמבקר" – כך גם מעשה הקריאה אינו יכול להיעשות כלאחר יד.

אחריות גדולה הושלכה לפתע על כתפיהם של תלמידי. אחריות שבאה היישר מימי הראשונים של המודרניזם. הסטודנטים המשיכו לקרוא בפליאה לא פחותה במסה "על הקריאה" מאת מרסל פרוסט. החיבור החכם הזה נכתב שנים לפני שפרסם פרוסט את הכרכים הראשונים של הרומן המונומנטלי שלו "בעקבות הזמן האבוד" ושבמרכז עומדת, בין השאר, מלאכת הכתיבה. את המסה צירף פרוסט כהקדמה ליצירתו העיונית של המבקר הבריטי ג'ון ראסקין, "שומשום ושושנים", שעל תרגומה מאנגלית עמל יחד עם ידידו מארי נורדלינגר. כביכול צירוף מפתיע: מה לספר מתורגם ולטקסט המגולל מחשבות על מהות הקריאה ותפקידה בתהליך היצירה? אולם לאחר קריאת החיבור מבינים שפרוסט, כמו המשורר הסימבוליסטי הגדול סטפאן מלארמה לפניו, ראה בקריאה מלאכה הכרוכה ללא הפרד במלאכת הפרשנות. הקריאה עצמה, בעיניו, היא בעצם תרגום של הטקסט הכתוב. בימים שבהם הפך מעשה הקריאה לתופעה תרבותית נרחבת (התרחבות של הספריות הציבוריות והפרטיות, שגשוג תעשיית הדפוס, החלת החינוך החילוני), הקריאה נעשתה בעבור רבים פעולה יום יומית מחויבת מציאות ממש כמו האכילה השתייה או השינה. זאת ועוד, פרוסט כתב למען הקורא שלו, כדי שיוכל לגלות את עצמו בתוך המילים הכתובות. פרוסט שאף, ואף אמר זאת במפורש ב"בעקבות הזמן האבוד", שספריו ישמשו אמצעי ביד הקורא לקרוא בתוך עצמו. כלומר, תהליך היצירה אינו מסתיים ברגע

שהמילים מכסות את הנייר, אלא רק אחרי שהכותב מפנה את מקומו לקורא המשלים את תהליך את היצירה עליידי הקריאה ומתרגמה לעצמו. קריאת טקסט אינה מצטמצמת רק להבנה המיידית של המילים והמשפטים, אלא היא מלווה בחוויות אישיות, נפשיות וגופניות העוברות על הקורא בזמן הקריאה, חוויות שהופכות את המילה – בין השאר – לדימוי ויזואלי.

השיחות שהתעוררו בכיתה בעקבות קריאת הטקסטים האלה, גרמו לי להיווכח עד כמה הרעיון שלפיו לקורא ולרוחו הביקורתית יש חלק משמעותי בתהליך היצירה, נתפס היום כזר. שאלתי את עצמי מה נותר היום בעצם מתפקידו של הקורא? מה נותר מתפקידו כמתרגם אצל מלראמה ופרוסט, מהאחריות האינטלקטואלית שהטילו עליו ויילד ובודלר, מעצמאותו המוחלטת בעקבות חיסול תפקידו של המחבר אצל בארת? בעקבות הדיונים הערים בכיתה נוכחתי לדעת שאני זקוקה לא לקורס בן סימסטר אחד, אלא למחנה אימונים שלם כדי לנטרל את המילה שהיא אולי הרווחת ביותר היום לתיאור טקסט: "אֶהְבֶּתִּי". מבלי ששמנו לב, שינה הקורא את תפקידו בתקופתנו, ונהפך מול עינינו לספק של משובים חיוביים ומיידים בדמות אייקון של אצבע מורמת. לייק. זאת כמובן בעזרת הנדיבה של הרשתות החברתיות, סוכנות התרבות החזקות ביותר כיום. תכליתו של הטקסט הכתוב אינה נמדדת עוד ביכולתה לחולל תמורות נפשיות אצל הקורא ולהיות כלי המקשר בין חוויות הכותב לחוויות הקורא, אלא ביכולתו של הטקסט להשיג מספר רב ככל האפשר של אצבעות זקורות, הניתנות לא פעם אף מבלי שנקרא את הכתוב. מהקורא לא נדרשת עבודת תרגום או חשיבה כלשהי, אלא רק הענקה זריזה של נדיבות וירטואלית. בארת הרג את המחבר וצוקברג החייה את הפרופיל. טקסט שוב אינו יכול לעמוד בפני עצמו, אלא חייב שיעמוד מאחוריו פרופיל וירטואלי פופולרי, שאיכות מסריו נקבעת לפני מספר העוקבים והמלייקקים.

מאה וחמישים שנים של מודרניות חלפו להן, והנה בא עידן פוסט-מודרניזם ומשטיח אותן למקשה אחת רזה, שאינה יודעת עומק או ניואנסים. בני הדור שלי נולדו אחרי שהמציאות כבר צוירה כקוביות, הקוביות פורקו לקווים, הקווים הפכו לכתמי צבע ואפילו הצבע בעצמו בוטל בשמה של יריעת הקנווס הלבנה. גם אנחנו למדנו לקרוא אחרי שכבר הסירו את סימני הפיסוק, שברו את המטפורות, ופירקו כל מילה להברות ולצלילים עד מחיקה מלאה של משמעותה. וגם אנחנו מתחזקים חשבונות פייסבוק וטוויטר פעילים ושוקקים. אבל אנחנו, לפני עידן הרשתות החברתיות, לא חשבנו שכל טקסט שנעלה על הכתב – הרהור, הבזק של רעיון, שיר או סיפור – יחייב תגובה מיידית, ולו למראית עין, שאם לא כן לא יהיה לו קיום. לא תיארונו לעצמנו שהמשורר האנגלי ג'ון דון יתבדה, ונגלה בקרוב מאוד שכן, כל אדם הוא אכן אי, ואנחנו איננו פיסה מיבשת ואף לא חלק מארץ רבה. שוב אין לנו צורך לבדוק היכן אנחנו עומדים ברצף, מה מקומנו בשלשלת הדורות של התרבות האנושית. רבים מהקוראים (ומהיוצרים) היום אפילו אינם מתייחסים אל קודמיהם כמיטב מסורת המרד: הם אינם אומרים "תודה רבה, עשיתם את שלכם, אנחנו נמשיך מכאן", אלא מבטאים דבר אחר לגמרי: "אין לנו צורך לדעת שאתם קיימים או לחשוב על אמות המידה שקבעתם להערכת היצירה. ואגב, זה סיפור מעולה, הוא קיבל אלף לייקים בפייסבוק". הדיון נשלל מיסודו. זאת הירושה הבלתי נמנעת של הפוסט-

מודרניזם, של אימוץ הקביעות "אין אמת אחת" או "בואו נסכים שלא להסכים". בעיני הסטודנטים שלי אין אפשרות לפתוח דיון בנושאים של איכות או אפילו לקבוע: "זה טקסט טוב", או: זה "טקסט רע". עובדה, אילו היה אפשר לקבוע, צוקרברג היה ממציא אמוג'י 'לא אהבתי'.

בלי שיפוטיות, ביקורתיות ומחשבה רפלקטיבית, לא תיתכן הבנה אמיתית של יצירה, ועולם התרבות לא יוכל לצעוד קדימה. הפוסט־מודרניזם לא יכול להאמין בקדמה אוניברסלית, ובכך הוא דן את עולם התרבות לחלוקה לפלגים הסובבים סביב עצמם, פלגים שאינם מקיימים דיאלוגים מפרים עם העבר וודאי שלא עם דור ההמשך. לכאורה, ערכי הקדמה של הנאורות אינם אהודים היום (ואני נוקטת לשון המעטה). ובכל זאת, רק מעטים יתווכחו עם הטענה שידיעת קרוא וכתוב היא מתקדמת יותר מאנלפבתיות. רבים, רבים מדי מקרב בני הדור של הסטודנטים שלי משוכנעים שמבחינה תרבותית הם בעצם יש מאין. אבל דחיית הרעיון של דיון אמיתי וסירוס הביקורת על ידי תרבות החיזוקים החיוביים והמידיים, מביאים לידי כך שהתוצרים שמפיק עידן הרשתות החברתיות אינו אלא אין מִישׁ.

יש להחזיר את האחריות למעשה הקריאה, והדבר אפשרי. על הקורא העכשווי לקום ולהתנער מהתפקיד הפסיבי שירש מבני תקופתו ולתבוע מחדש את מקומו בתהליך היצירה – מקום שהוא חשוב לא פחות ממקומו של הכותב. שינוי מחשבתי בתפיסה העצמית של הקורא יכול להביאו להפסיק לשתף פעולה עם תכתיבי תרבות המשובים החיוביים והאוטומטיים, לשמוע את קולו שלו כקורא בתוך הזרימה, וללמוד כיצד לבודד ולייחד אותו. זאת אחריותו האישית והיא אחריות אחת מבין שלל המטלות המרכיבות את הפסיפס של חיינו. כפי שהורים דואגים לחינוכם של ילדיהם ומתאימים את דאגתם להווייתו של העידן הנוכחי – כלומר, מתעדכנים בהתקדמות צאצאיהם בקבוצות ווטסאפ משותפות להורים אחרים, דואגים להסיעם לחוגי העשרה, תאטרון או ספורט, וכיו"ב – כך הם צריכים לגלות אחריות אישית כלפי התפתחותם שלהם עצמם. זאת אחריות כבדה, והיא נכונה לצעירים ולמבוגרים כאחד. אבל שכרה של האחריות הזאת בצדה: כותבים צעירים ומבוגרים, החולמים שיום אחד יקראו לעומק את יצירותיהם ולא יזכו אותם בקריאה נמהרת וכמו־אוטומטית, ישמחו לגלות סוף סוף שהמוזה אינה נמצאת רק בחדרי סדנאות הכתיבה. ההשראה נמצאת בעיקר בין דפי הספרים שנכתבו לפנינו. כל אחד מאתנו, הכותבים־קוראים, צריך לשאוף למצוא את קולו הנבדל והייחודי, שהוא לולאה בשלשלת הקולות העל־זמנית, וחלק חיוני מתהליך היצירה האוניברסלית.